

Welfare demands of oil industry workers based on petitions (1320-1332 sh)

Maryam Bolandi^{*}, Kazem Meiqani^{**}

Foad Pour Aryan^{***}, Mirhadi Hosseini^{****}

Abstract

The discovery of oil and the formation of new industries in Iran caused the emergence of a new class of industrial workers; A class that has been the source of many developments in the contemporary history of Iran and played a role as an active actor in this field.

Most of the researches conducted in the field of oil industry workers are based on library works and party press, and less attention has been paid to archival documents, especially workers' petitions. Reading and researching these documents is a new approach in writing the history of Subaltern; Therefore, this article tries to use the petitions of Iranian oil industry workers (1320-1332 sh), to investigate the welfare status of oil workers and how they face these issues. The findings of the research show that the workers of the oil industry protested about their well-being while being aware of their rights. By organizing strikes and joining unions, they showed their protest and won points.

The method of this research is descriptive-analytical, and the necessary information has been collected through the review of sources and documents in various archives,

* Ph.D. Candidate of Iran's History after Islam., Kharazmi University, bolandi1388@gmail.com

** Assistant Professor of Department of History, Faculty of Literature and Human Sciences, Kharazmi University (Corresponding Author), mighani@khu.ac.ir

*** Associate Professor of the Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Kharazmi University, fo.pour@khu.ac.ir

**** Assistant Professor of Department of History, Faculty of Literature and Human Sciences, Kharazmi University, hosseini@khu.ac.ir

Date received: 14/10/2023, Date of acceptance: 25/12/2023

with a historical and documentary approach. The limits and focal point of spatial, temporal and thematic research, Iran during the second Pahlavi period, from Shahrivar 1320 sh. until the coup d'etat of August 28, 1332 sh.

Keywords: industrial working class, oil industry, appeals, welfare, Pahlavi II.

Introduction

Statement of the topic: After September 1320 sh, at the beginning of World War II, when the construction activities of the oil company were stopped, the construction of houses and other welfare matters for the workers were also stopped. At this critical historical moment, all the company's attention was focused on providing defense equipment to protect Abadan mines and refinery. With the beginning of the operation development program for war purposes, due to various reasons such as unemployment and poverty, the number of employees of the company increased and the population of Abadan began to increase. During all these crises, Iran and England Oil Company was famous and attracted the attention of many unemployed people and war victims. With the increase in the population, the issue of housing, rights and dissatisfaction among the Iranian employees of the company is increasing, and it has provided the conditions for widespread labor strikes and protests. Therefore, the workers were drawn to their trade unions to raise their protests.

In its relations with the workers, the oil company acted according to the rules that were in the direction of the company's greater profit, regarding the payment of wages, the amount of working hours and rights such as leave, insurance and pension, and paying attention to the laws of the country regarding insurance and other welfare issues of the workers. did not have

The purpose of the research is to, in line with the research of others about industrial workers, labor unions and their role and influence in political and economic events, about the problems, demands and hidden awareness in the demands of oil industry workers, from the angle of petitions that are a place to express demands. It is a worker, an independent investigation should be done;

In relation to the background of the research, you can refer to the book "Artificial environment and the formation of the industrial working class", which examines the situation of Abadan workers between the two world wars, "Arayed, an approach to the history of Farudestan (examining the documents of Arayed of the National Assembly)" by Siavash Shohani and... pointed out.

Materials & Methods

this research aims to use the petitions of Iranian oil industry workers (1320-1332 sh) available in the Anbar Nafte Records Center. , National Library and Documents Organization of Iran, the Islamic Council and other large document centers, should conduct a study regarding the approach to workers' issues and their demands

The method of the present research is library and documental in terms of its historical nature, and the necessary information has been collected through the review of relevant sources, documents and documents, with a historical and documentary approach.

Discussion & Result

Historical documents and documents, which today have been welcomed more and more as a tool for historical explanation and the attention of historiography and historiography, contain many points about the demands of the lower classes of the society, in particular the workers of the oil industry in southern Iran

According to the survey of complaints, housing, wage increase, health and insurance were among the most important welfare indicators of oil industry workers. The workers were trying to get a part of their rights through various forms of protest, but due to the weakness of the labor organizations, the central government's lack of support for the workers, and the misuse of the workers by the parties, they could not bring about a fundamental change in the labor relations.

Conclusion

1. From the petitions of oil industry workers, it is clear that their expected welfare components include things such as basic promotion including employment, housing, insurance, salary increase and other welfare facilities.

2. The amenities provided by Iran and England Oil Company were either not available to all groups of workers or were not paid equally.

3. Despite suffering repression and losing many of their facilities, the workers did not give in to the oppression of their employers and reached agreements with the company that improved their conditions. They tried to achieve these demands by joining labor unions and strikes, and in cases such as the approval of the labor law in 1325 sh. They were successful in this field, but in the end they could not bring about a fundamental change in labor relations.

4. The weakness of labor organizations, the central government's lack of support for workers, and the misuse of workers by parties were the most important factors in their all-round failure.

Bibliography

Persian books

- Abrahamian, Yervand (1377), *Iran between two revolutions*, translated by: Ahmad Golmohammadi and Mohammad Ebrahim Fathi, Tehran: Ney. {In Persian}
- Ehsani, Kaveh (1398), *the artificial environment and the formation of the industrial working class; Social history of work in Iran's oil industry (1941/1287-1320 AD)*, translated by: Maral Latifi, Tehran: Shirazeh Kitab. {In Persian}
- Eftekhari, Youssef (1370), *memories of the past era; Memoirs and documents of Yusuf Eftekhari, 1326-1299*), edited by Kaveh Bayat and Majid Tafreshi, Tehran: Ferdous. {In Persian}
- Bashirieh, Hassan, (1374), *political sociology; The role of social forces in political life* {In Persian}, Tehran: Nei. {In Persian}
- Statement of the Board of Directors of Oil Workers' Unions, February 1325, Ministry of Interior, 6th Governorate, No. 1147, one-page attachment, dated 1325/09/11 from National Documents, Series N, No. 14-116007.
- Bahram Yegangi, Esfandiar (1400), *Monetary and Financial Developments of Iran from 1875 to 1932*, translated by Ahmad Midari, Tehran: Donyaye Eghtesad. {In Persian}
- Javanshir, F.M. (1359), *uprising on July 23; A corner of Khuzestan oil workers' struggles*, Tehran: Hezbe Tude. {In Persian}
- Hafezian, Fatemeh (1380), *Labor and Employer Organizations in Iran*, Tehran: Andisheh Barter. {In Persian}
- rahbari, Safora (1401), *Aghayan against Aghayan*, Tehran: Khoob. {In Persian}
- Saten, Elvel (1372), *Iran's oil*, translated by: Reza Raees Tousi, Tehran: Saberin.
- Saberi, Sheida and Karim Soleimani (1396), *oil war; An overview of public reactions in the context of the national movement*, Tehran: negarestane Andisheh. {In Persian}
- Tarafi, Abbas (1383), *Managers of Iran's Oil Industry* , Volume 1, Tehran: Abbas Tarafi. {In Persian}
- Abbasi Shahni, Danesh (1382), *History of Soleyman Mosque (history of oil industry developments)* , Tehran: Hirmand. {In Persian}
- Fateh, Mostafa (1384), *50 years of Iran's oil* , Tehran: Elm. {In Persian}
- Farmanfarmayan, Manouchehr (1377), *blood and oil* , translated by: Mehdi Haqiqat tkhah, Tehran: Qaqnos. {In Persian}
- Flor, Willem (1371), *Labour Unions and Labour Law in Iran* , translated by: Abolqasem Seri, Tehran: Tous. {In Persian}

35 Abstract

Flor, Willem (1401), The class of workers and industry in Iran (1320-1229) , translated by: Reza Azin, Tehran: Khazeh. {In Persian}

Kambakhsh, Abdul Samad (1360), A book on the history of Iran's labor movement: revolutionary social democracy, the Communist Party of Iran, the Tude Party of Iran , the Tudeh Party of Iran. {In Persian}

Kedi, Niki (1390), The Roots of the Iranian Revolution , translated by: Abdol Rahim Govahi, Tehran: Elm. {In Persian}

Lajevardi, Habib (1369), Labour unions and autocracy in Iran , translated by: Zia Sedqi, Tehran: Nashre No. {In Persian}

Lesani, Abolfazl (1357), Black Gold or the Calamity of Iran , Tehran: Amir Kabir. {In Persian}

Lehsaizadeh, Abdul Ali (1394), Sociology of Abadan , Tehran: Gyan Mehr. {In Persian}

Documents

Komam (Islamic Council Documents Center), 01-190221-00008

Komam (Islamic Council Documents Center), 16-252-11-6-280

Komam (Islamic Council Documents Center), 1063-1-1376-164-1-2

Sakma (National Library and Records Organization of Iran), 240-84216

Sakma, 240-49070

Sakma, 310-065086-0001

Sakma, 230-058466-0088

Sakma, 230-058466-0014

Sakma, 230-058466-0018

Sakma, 040349-310-0001,0002

Motma (Documents of the Institute of Contemporary Studies of Iran), 5-2975-65

Motma (Documents of the Institute of Contemporary Studies of Iran), 0-51038-0-0

Museum and Documentation Center of Iran Oil Industry, 170901

Museum and Documentation Center of Iran Oil Industry, 181968

Museum and Documentation Center of Iran Oil Industry, 181988

Museum and Documentation Center of Iran Oil Industry, 73762

Museum and Document Center of Iran Oil Industry, 41198

Museum and Document Center of Iran Oil Industry, 101978

Articles

Parvin, Mohammad (1345), "United Central Council and Workers of Iran ,Masaele Iran, No. 39, (32-36) .{In Persian}

Tatari, Ali (1388), "Examining the status of petitions in documental researches" Payame Baharestan, second year, no 4, (465-476) {In Persian}

Shohani, Siavash (1389), "Appeals, an approach to the history of subordinate" (review of documents and applications of the National Assembly), Ganjine asnad, Volume 2, no 3 (79 series), (42-78) {In Persian}

Shirinkam, Fereydoun (1393), "An Autopsy of the Complaints Commission in Iranian Society", Asnade Baharestan, No. 12, (129-142) {In Persian}

Mohammadi, Mohammad Hossein (1390), "Investigation and analysis of people's attitudes and demands from the National Assembly during the first Pahlavi period" Asnade Baharestan, (341-362) {In Persian}

Newspapers and magazines

Akhbare Hafte, 1328/06/11, No. 147.

Be Sooye Ayande, 1331/01/11, No. 235

Zafar, 1325/03/05, No. 265.

Namehe Rahbar, 1324/12/17, number 667.

Namehe Rahbar, 1325/03/06, No. 727.

Computer sites

The system of laws of the Islamic Council; Collection of Labor Law and Social Insurance Laws, by Kazem Irvani, Tehran: Sirous, without date; <https://qavanin.ir/Law/PrintText/164494>

مطالبات رفاهی کارگران صنعت نفت با تکیه بر عرایض (۱۳۲۰-۱۳۳۲ ش)

مریم بلندی*

کاظم میقانی**، فؤاد پورآرین***، میرهادی حسینی****

چکیده

کشف نفت و شکل‌گیری صنایع جدید در ایران، باعث ظهور طبقه جدید کارگر صنعتی شد؛ طبقه‌ای که منشأ تحولات بسیاری در تاریخ معاصر ایران شده و به‌عنوان بازیگری فعال در این عرصه ایفای نقش کرد.

بیشتر پژوهش‌های انجام شده در زمینه کارگران صنعت نفت، مبتنی بر آثار کتابخانه‌ای و مطبوعات حزبی بوده و کمتر به اسناد آرشیوی به ویژه عرایض کارگران توجه شده است. خوانش و تحقیق در این اسناد، رویکردی نو در نگارش تاریخ فرودستان است؛ از این رو این مقاله درصدد است با استفاده از عرایض کارگران صنعت نفت ایران (۱۳۲۰-۱۳۳۲) ش، وضعیت رفاهی کارگران نفت و نحوه مواجهه آنها با این مسائل را بررسی کند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که کارگران صنعت نفت به موازات آگاهی یافتن از حقوق خود، به وضعیت رفاهی خود اعتراض کردند. آنها با برپایی اعتصابات و عضویت در اتحادیه‌ها، اعتراض خود را نشان داده و امتیازاتی کسب کردند.

روش این پژوهش، توصیفی-تحلیلی است و اطلاعات لازم از طریق بررسی منابع و اسناد و مدارک موجود در آرشیوهای مختلف، با رویکرد تاریخی و سندشناسانه گردآوری شده‌اند.

* دانشجوی دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام، دانشگاه خوارزمی، bolandi1388@gmail.com

** استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی (نویسنده مسئول)، mighani@khu.ac.ir

*** دانشیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، fo.pour@khu.ac.ia

**** استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، hosseini@khu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۲۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۰۴

حدود و نقطه تمرکز مکانی و زمانی و موضوعی پژوهش، ایران دوره پهلوی دوم، از شهرپور ۱۳۲۰ ش. تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ش است.

کلیدواژه‌ها: طبقه کارگر صنعتی، صنعت نفت، عرایض، رفاه، پهلوی دوم.

۱. مقدمه

آغاز دهه سوم قرن ۱۴ ش. هم‌زمان با رکود اقتصاد ایران بود. در پی هجوم متفقین به خاک ایران، حاکمیت متمرکز از بین رفت و کابینه‌های متعدد ظهور و بروز کردند، تولیدات کشاورزی کاهش یافت و صنعت ایران که طی اقدامات رضاشاه، در راستای احداث کارخانه‌ها و صنایع جدید تا حدی رشد کرده بود، آسیب دید. علاوه بر بحران حاصل از حضور متفقین و مداخلات آنان در اقتصاد ایران، وابستگی صنایع از لحاظ وسایل و تجهیزات به آلمان عامل پسرفت اقتصاد و صنعت بود؛ زیرا در شرایط جنگی هم امکان ورود تجهیزات از آن کشور غیرممکن بود. این آشفتگی در سالهای بعد از جنگ تا کودتای ۱۳۳۲ ش. نیز ادامه یافت.

در جریان ملی کردن صنعت نفت، اقتصاد سیاسی ایران به‌ویژه بیش‌ازپیش دچار رکود و بی‌ثباتی سیاسی شد. ملی شدن صنعت نفت علاوه بر تعطیلی کارخانه‌ها و سیاست پولی نابسامان، تولید داخلی را در سال ۱۳۲۹ ش. متوقف کرد. درگیری ایران با دولت انگلیس درباره حق ملی شدن نفت ایران و در پی آن، قطع تولید نفت و کاهش بودجه و درآمد دولت، باعث بیکاری کارگران صنعت نفت و عدم امکان افزایش حقوق و دستمزد شد. قطع تولید نفت و درآمدهای حاصل از آن به‌عنوان بزرگ‌ترین منبع درآمد دولت، بر مشکلات ملت افزود. در بهمن‌ماه ۱۳۳۰ ش.، وخامت اوضاع اقتصادی ایران، دولت را وادار ساخت که سیاست‌های اقتصادی ویژه‌ای چون نشر اوراق قرضه را در پیش گیرد.

هر چند که کشور علاوه بر مسئله تحریم نفتی انگلیس، با خودداری آمریکا از پرداخت کمک مالی و شوروی از پرداخت بدهی‌های زمان جنگ و بی‌ثباتی سیاسی در شرایط بدی قرار داشت؛ اما مردم به دولت مصدق و اقدامات ملی‌گرایانه وی اعتماد داشتند (سلیمانی و صابری، ۱۳۹۶: ۹).

در نیمه دوم نخست‌وزیری مصدق اکثر بخش‌های اقتصادی کشور دچار رکود شدیدی شد و اطمینان اقتصادی سرمایه‌داران کاهش یافت و به‌تدریج رکود و ناامنی اجتماعی و اقتصادی اوضاع نامساعدی را برای دولت و ملت به وجود آورده بود.

پس از شهریور ۱۳۲۰ ش؛ که فعالیت‌های عمرانی متوقف شده بود، عده زیادی از مردم بیکار شده بودند؛ اما با خاتمه جنگ، بر عده بیکاران افزوده شد و در خلال تمام این بحران‌ها و فقر و فلاکت مردم، شرکت نفت ایران و انگلیس پرآوازه بود. از این رو، توجه بسیاری از بیکاران و خسارت دیدگان جنگ به سوی شرکت نفت کشیده شد.

طی جنگ، متفقین برای راه‌اندازی و فعالیت راه‌آهن سراسری برای صنعت نفت، ساختمان‌سازی و سایر فعالیت‌ها به کارگران ایرانی نیاز داشتند که این امر موجب افزایش فعالیت‌های خدماتی شد. وضع پولی و تورم شدید به همراه بیکاری، معیشت توده مردم را تنزل داده و بیکاران فارغ از این که در چه شرایط سختی گذران زندگی خواهند کرد، عازم جنوب شدند. در شرایط قحطی و بحران اقتصادی برای مردم قحطی‌زده و گرسنه، وضعیت شرکت نفت مطلوب می‌نمود.

با خاتمه جنگ وضعیت کارگران شرکت نفت دچار رکود شد و مشکلات کارگران از مسکن گرفته تا حقوق روزبه‌روز بیشتر بروز کرد و کارگران برای طرح اعتراضات خود به سمت اتحادیه‌های صنف خود کشیده شدند. نماینده واقعی کارگران شرکت نفت، اتحادیه‌های صنفی بودند که از همان ابتدا تحت تأثیر حزب کمونیست ایران قرار گرفتند. رهبران جنبش کارگری، به علل مختلفی همچون کمبود وقت، انرژی و درک و توان، از خود طبقه کارگر نبودند و رهبران حزب کمونیست ایران که بیشتر درگیر مسائل سیاسی بودند تا معیشت کارگران، جنبش‌ها و اعتصابات و اعتراضات این طبقه را رهبری کردند (بهرام یگانگی، ۱۴۰۰: ۹۲).

تقسیم‌بندی اسناد تاریخی از نگاه قائم‌مقامی شامل چهار گونه و دسته کلی اخوانیات، دیوانیات، سلطانیات و اسناد مالی است که بر مبنای این تقسیم‌بندی، عرایض شرکت نفت را می‌توان در زمره اسناد مالی با زیرشاخه حقوقی و قضائی دانست. با بررسی‌های انجام شده در پرونده‌های کارگران و اتحادیه‌های شرکت نفت، تعداد بی‌شماری از عرایض یافت شد که به دلیل توجه بیشتر به تاریخ کارگری، از منظر فعالیت احزابی مانند حزب توده مغفول مانده‌اند. توجه به اسناد تاریخی در پژوهش و تاریخ‌نگاری، نقش مهم و قابل‌تأملی در تکمیل داده‌های تاریخی دارد. اغلب منابع تاریخی به شکل سنتی دارای غلبه نگاه از بالا به پایین جامعه است و کمتر اطلاعاتی پیرامون مردم به دست می‌دهند. از این رو، با توجه به این امر که تنها از یک منظر به گذشته نگریستن خطاست، عرایض کارگری می‌توانند نقش بسزایی در تکمیل داده‌های تاریخی و بازنگری مسائل این طبقه داشته باشند.

اما در باب پیشینه تحقیق، می‌توان به مقاله «تأملی بر ساختار و محتوای اسناد عرایض، بررسی موردی: عرایض اصناف در دوره ششم تا هشتم مجلس شورای ملی» اشاره کرد که دربرگیرنده سال‌های ۱۳۰۵ تا ۱۳۱۱ ش. است و زهره شیرین بخش، با هدف بررسی مطالبات و انتظارات عارضین، این اسناد را مورد مطالعه قرار داده است. باین‌حال در مورد کارگران صنعت نفت و محتوای عرایض آن‌ها صحبتی نشده است.

علی ططری، در مقاله «بررسی جایگاه عریضه در پژوهش‌های اسنادی»، ضمن بررسی تاریخچه عریضه به معرفی چند نمونه از عرایض مجلس شورای ملی پرداخته و سیاوش شوهانی نیز در مقاله «عرایض، رهیافتی به تاریخ فرودستان (بررسی اسناد عرایض مجلس شورای ملی)»، با مقایسه تطبیقی عرایض در دوره مجلس شورای ملی با دوره پیش از تشکیل قوه مقننه، فهم مردم را از نهاد قانون‌گذاری مورد بررسی قرار داده است اما در این تحقیقات از عرایض کارگران صنعتی به‌صورت ویژه استفاده نشده است.

کاوه احسانی نیز در فصل هفتم کتاب «محیط مصنوع و شکل‌گیری طبقه کارگری صنعتی» تاریخ اجتماعی کار در صنعت نفت ایران (۱۲۸۷-۱۳۲۰ ش.)، به بررسی وضعیت کارگران آبادان در بین دو جنگ جهانی (۱۹۲۶-۱۹۴۱ م) پرداخته؛ اما از عرایض در این اثر استفاده نشده است. وی با رویکردی پسا استعماری، ظهور سیاست توده‌ای و اقدامات رفاهی شرکت نفت را تلاشی از سوی شرکت نفت برای برآورده کردن خواسته‌های کارگران می‌داند.

پرستو متشلو در پایان‌نامه «وضعیت معیشتی کارگران از شهریور ۱۳۲۰ تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲»، معصومه نوایی‌زاده در پایان‌نامه «حزب توده و اتحادیه‌های کارگری در خوزستان ۱۳۲۰-۱۳۳۲» و سکینه کاشانی در «بررسی زمینه‌های شکل‌گیری جنبش‌ها و اعتصابات کارگری نفت در خوزستان (۱۳۲۰-۱۳۳۲ ش.)» به بررسی وضعیت کارگران در این بازه زمانی پرداخته‌اند اما به‌صورت مستقل درباره مطالبات کارگران صنعت نفت و عرایض آن‌ها مطلبی ننوشته‌اند.

هدف از پژوهش حاضر این است که در راستای تحقیقات دیگران پیرامون کارگران صنعتی، اتحادیه‌های کارگری و نقش و تأثیر آن‌ها در رویدادهای سیاسی و اقتصادی، درباره مشکلات، مطالبات و آگاهی مستتر در خواسته‌های کارگران صنعت نفت، از زاویه عرایض که محلی برای اظهار مطالبات کارگری است، تحقیق مستقلی صورت گیرد؛ بنابراین، با تاریخ‌نگاری اجتماعی و سند محور، می‌توان به میزان همسوئی داده‌های تاریخی منقول از تاریخ سیاسی با روایت اسناد پی برد. از این‌رو، عرایض، علاوه بر اینکه در زمان نگارش، دستاویزی برای کارگران عارض

مطالبات رفاهی کارگران صنعت نفت ... (مریم بلندی و دیگران) ۴۱

بوده است، می‌تواند کمک زیادی به پژوهشگران، جهت بازنمایی وضعیت زندگی کارگران و دغدغه‌هایشان کند.

شایان ذکر است که مطالعه وضعیت فرودستان با بررسی اسناد و مدارک در همه ادوار تاریخی و به‌ویژه در تاریخ معاصر از موارد بدیع پژوهشی است که قابلیت بررسی از سوی پژوهشگران را دارد و به تبیین سیاست‌های دولت و صنعت نفت و واکنش‌های کارگران می‌انجامد.

۲. وضعیت رفاهی کارگران پس از شهریور ۱۳۲۰

پس از شهریور ۱۳۲۰ با توجه به حضور نظامی انگلستان در منطقه خوزستان، شرکت نفت با قدرت بیشتری به فعالیت‌های خود پرداخت. همچنین سخت‌گیری بر کارگران ایرانی شدت یافت و نیروهای نظامی انگلستان در خوزستان به‌عنوان نیروی امنیتی شرکت نفت، میزان نفوذ انگلستان را بر منطقه افزایش دادند. (ساتن، ۱۳۷۲: ۱۱۰-۱۲۰)

مسکن، دستمزد، بهداشت و بیمه از مهم‌ترین شاخصه‌های رفاهی کارگران صنعت نفت بودند. در اوایل جنگ دوم جهانی شرکت کمتر به مسائل رفاهی توجه داشت. ساختن خانه و سایر امور رفاهی کارگران هم قطع شد و تمام توجه شرکت به تأمین وسایل دفاعی برای حفظ معادن و پالایشگاه آبادان معطوف بود. با آغاز برنامه توسعه عملیات برای اهداف نظامی، به علل مختلف مانند بیکاری و فقر، بر عده کارکنان شرکت افزوده شد و جمعیت آبادان رو به فزونی گذاشت. از این رو، مسئله مسکن و عدم رضایت بین کارکنان ایرانی شرکت رو به افزایش نهاد تا اینکه بالاخره منجر به اعتصاب عمومی شد.

نمایندگان کارگران به مسائل زیادی اعتراض داشتند: آن‌ها خواستار اجرای قانون بیمه و بهبود وضعیت بهداشتی، عدم اخراج بدون علت و مدرک، پاداش کارگری سالیانه، تهیه خانه‌های اقساطی، افزودن سالیانه مبلغی به حقوق، حق اولاد، شرکت تعاونی برای تأمین مایحتاج ضروری بودند. همچنین از اجحافات کارفرمایان و وضعیت حاکم در محیط کاری شکوه کردند. (کمام، ۱۹۰۲۲۱-۰۰۰۰۸-۰۱ و ۲۸۰-۶-۱۱-۲۵۲-۱۶) از این رو مدیران نفتی پس از پایان جنگ سعی کردند امکانات رفاهی را افزایش دهند. در واقع این اعتصابات بود که آن‌ها را مجبور به قبول این وضعیت کرد. همین عامل موجب گسترش همبستگی کارگران شد. (لهسانی‌زاده، ۱۳۹۴: ۴۴۳؛ فاتح، ۱۳۸۲: ۵۲)

شرکت نفت در مناسبات خود با کارگران نسبت به پرداخت دستمزدها، مقدار ساعات کار و حقوقی مانند مرخصی، بیمه و بازنشستگی بر اساس ضوابطی عمل می‌کرد که در جهت سود بیشتر شرکت بود و توجهی به مسائل رفاهی کارگران نداشت. (لسانی، ۱۳۵۷: ۲۸۸-۲۹۱) امکانات اجتماعی که توسط شرکت نفت ایران و انگلیس فراهم شده بود یا در دسترس همه این گروه‌ها نبود یا به‌طور یکسان پرداخت نمی‌شد. (فلور، ۱۳۷۲: ۱۶۲)

۳. سیاست‌های رفاهی دولت

با صنعتی شدن ایران در دوره رضاشاه، طبقات جدیدی از جمله طبقه کارگر صنعتی به وجود آمد. این طبقه خواسته‌های صنفی و رفاهی فراوانی داشت که با اشغال ایران این خواسته‌ها تشدید شد. ایران با ورود به دهه جدید با اشغال نظامی و حضور نیروهای متفقین درگیر بود. از این رو، کارگران صنعتی با آسیب‌های اقتصادی و تبعات حاصل از حضور بیگانگان در صنعت نفت و اقتصاد مواجه شدند.

از اوایل دهه ۳۰ ش، تشکل‌های سیاسی چپ‌گرا، طبقات متوسط روبه رشد و کارگران صنعتی، حکومت پهلوی را به اجرای سیاست‌های رفاهی وادار کرد و دولت نیز تسهیلات رفاهی و مالی را در قالب افزایش دستمزد، وام‌های کم‌بهره و ساخت مسکن به طبقه کارگر صنعتی اعطاء کرد.

بدین ترتیب که با توزیع نامساوی تسهیلات میان کارگران صنعتی، بخشی را حامی دولت و بخشی را درگیر با کارگران پرمنفعت کرد؛ به عبارتی حکومت پهلوی، در اعطای سیاست‌های رفاهی، بیشتر به طبقات حرفه‌ای و کارگر رسمی نظر داشت؛ از این جهت، با ایجاد شکاف رفاهی، دوام خود را تضمین کرد. سلطه دولت بر اقتصاد و درآمدهای نفتی ابزارهایی بودند که از سود حاصل از آنها برای جلب حمایت کارگران بهره می‌برد. از این رو، با رشد اقتصاد و درآمدهای نفتی، این خواست را با اجرای برنامه‌های عمرانی و سیاست‌های رفاهی - مالی برای طبقات بالاتر و کارگران صنعتی که از نظر سیاسی مهم بودند، عملی کرد.

این افزایش درآمد بر ساختار جمعیتی شهرها نیز اثر گذاشت؛ به طوری که بعد از مدتی، بیکاران روستایی به امید اشتغال در صنایع، به شهرها مهاجرت کردند، اما به تدریج موج مهاجرت به شهرها، منجر به نارسایی‌های در جامعه شد و اعطای امتیازات مالی و رفاهی، توقعات کارگران را به حدی بالا برد که حکومت توان برآوردن آنها را نداشت. از این رو، کارگران صنعتی نیز به جرگه مخالفان حکومت درآمدند. در واقع، سیاست‌های رفاهی دولت،

بسیج گروه‌های اجتماعی جدید را تسهیل و بهبود شرایط زندگی را به مطالبه عمومی تبدیل کرد.

۴. دستمزد و حقوق کارگران

پیش از آغاز اعتصابات ۱۳۲۵ ش. در اردیبهشت‌ماه، هیئتی از طرف دولت ایران به سرپرستی مرتضی قلی خان بیات، وزیر دارایی و حسین پیرنیا، رئیس اداره امتیازات با نمایندگان شرکت نفت در انگلستان مذاکره کردند. آن‌ها در این مذاکرات مطرح کردند که با وجود توسعه عظیم شرکت نفت، دستمزد و تسهیلات کارگران تغییر مناسبی نکرده است. آن‌ها ضمن پذیرش مشکلات شرکت نفت در جنگ جهانی، استدلال‌های مطرح شده را در بی‌توجهی به مسائل کارگران نپذیرفتند و خواستار بهبود اوضاع کارگران شدند. (ساتن، ۱۳۷۲: ۱۷۷-۱۷۸)

به گفته حسین جودت، از دستگیرشدگان اعتصابات تیرماه ۱۳۲۵ ش. در جلسه دادگاه، مزد کارگران تا سال ۱۳۲۵ ش، بین ۱۲ تا ۱۴ ریال بود و به دلیل اینکه قادر به تهیه حداقل مایحتاج زندگیشان نبودند، دست به اعتصاب زده‌اند. (جوانشیر، ۱۳۵۹: ۳۰). هرچند که برخلاف سایر کارخانجات که ۱۲ و حتی شانزده ساعت در روز کار می‌کردند، ساعت کار شرکت نفت ایران و انگلیس روزی هشت ساعت بوده؛ ولی حدود یازده ساعت در روز درگیر کار و بعد مسافت آن تا خانه بودند. (افتخاری، ۱۳۷۰: ۱۱۷) در این برهه، میزان دستمزد پایه کارگران فاقد مهارت نفت خوزستان، روزانه از ۴۰ تا ۵۰ ریال بود؛ اما شرکت نفت، دستمزد روزانه کمتری به مبلغ ۱۴ ریال به کارگران نفت پرداخت می‌کرد تا جیره آرد و شکر و چای ماهانه کارگران انگلیسی را تأمین کند. (لاجوردی، همان، ص ۲۰۸) با پایان اعتصابات، کمیسیونی که مرکب از نمایندگان دولت، اتحادیه کارگری و نمایندگان شرکت نفت ایران و انگلیس بود، به توافق رسیدند که دستمزدها حداقل ۳۵ ریال افزایش یابد، دستمزدهای دوران اعتصاب پرداخت شود و کارگران اخراجی دوباره به محل کار خود بازگردند. (نامه رهبر، شماره ۷۲۷، ۱۳۲۵/۳/۶: ۵؛ ظفر، ۱۳۲۵/۳/۵: ۱) حتی پس از اعتصابات سال ۱۳۲۵ ش که افزایش حقوق عمده‌ای از طرف دولت ایران به شرکت نفت تحمیل شد، هنوز دستمزدها در مقایسه با هزینه‌های کلان زندگی پایین بود. (ساتن، ۱۳۷۲: ۱۰۳)

به نوشته حبیب‌الله شاکری، کارگر نفت خطاب به ریاست شرکت ملی نفت بندر معشور^۱ در ۱۳۲۷/۱۲/۱۲ ش، میزان حقوقش کمتر از میزان بدهی‌هایش بود. با توجه به اینکه افزایش حقوق، فرایندی سخت و ناممکن می‌نمود، وی تقاضای انتقال به فارس^۲ جهت دریافت

حقوق و تسهیلات بیشتر کرده بود. (موزه و مرکز اسناد صنعت نفت ایران، ۱۷۰۹۰۱) همچنین در عرایض مورخ ۱۳۳۱/۱۰/۱۵ الی ۱۳۳۱/۱۱/۱۹، حمید مبرهن نیاکان، از اداره کارگزینی کارگران تقاضا کرده بود از سمت رانندگی به اداره حمل و نقل و لوله کشی مناطق نفت خیز منتقل شود. هدف وی از این کار این بود که از مزایای سختی کار بیابانی استفاده کرده و یکی از رانندگان این اداره بجای وی به بندر معشور منتقل شود. (موزه و مرکز اسناد صنعت نفت ایران، ۱۸۱۹۶۸) به استناد عرایض، کارگران با دریافت مدارک تحصیلی یا اتمام دوره خدمت، مشمول پاداش و افزایش، حقوق می شدند. از جمله یکی از کارگران مشغول به کار شرکت نفت در تاریخ ۱۳۲۲/۴/۲ ش. با اتمام خدمت سربازی، از کفیل اداره مصالح ساختمانی درخواست اضافه حقوق مطابق قانون شرکت سابق نفت کرده بود. (موزه و مرکز اسناد صنعت نفت ایران، ۱۸۱۹۶۸) در عرایض سال های بعد وی مشهود است که مطالبه گری تأثیر چندانی در بهبود وضعیت کارگران نداشته؛ چنانچه از این عرایض برمی آید، کارگر مذکور در سال ۱۳۳۱ ش. از سمت رانندگی در بندر معشور به اداره حمل و نقل و لوله کشی مناطق نفت خیز پپلین (Pipe line) منتقل شده تا به علت عدم کفایت حقوق، از مزایای بیابانی استفاده کند.

علاوه بر اینکه افزایش دستمزد از مهم ترین درخواست های کارگران نفت در اعتصابات بود، یکی از بیشترین نمونه های عرایض کارگری نیز اصلاح و افزایش دستمزد بود. با وجودی که ادعا بر این بود که شرکت نفت برخلاف سایر مراکز صنعتی ایران، زندگی و دستمزد بهتری را به کارگران پرداخت می کند؛ اما عرایض، سطح دستمزدها را پایین نشان می دهد.

اعتصابات ۱۳۲۵ ش. به فروردین ۱۳۳۰ ش. نیز کشیده شد. در بندر معشور و آغاجاری، کارگران به جهت کسر ۳۵ تا ۴۰ درصد حقوق خود در سال جدید و شب عید، اعتصاب کردند. با وجود اعتراف دولت به ناعادلانه بودن کسر از حقوق کارگران، در اماکن تجمع کارگران، حکومت نظامی برقرار کرد و بعد بسیاری از کارگران به بهانه های متعددی اخراج شدند. (روزنامه بسوی آینده، ۱۳۳۱/۱/۱۱: ۱-۴)

۵. بیمه کارگران

امنیت محیط کار و بیمه از مسائلی بود که همیشه کارگران صنعتی با آن مواجه بودند. در ۱۹ مرداد سال ۱۳۱۵ ش، نظامنامه کارخانجات و مؤسسات صنعتی به تصویب هیئت وزیران رسید. این قانون، در اصل قانونی کلی در مورد رفاه کارگران بود. همچنین طرحی جامع برای بیمه حوادث پیشنهاد می داد که چندان مورد استقبال کارخانه ها قرار نگرفت و کارگران از آن بهره

مطالبات رفاهی کارگران صنعت نفت ... (مریم بلندی و دیگران) ۴۵

نبردند. (فلور، ۱۴۰۱: ۱۴۶) ماده ۵۷ این قانون «نظارت در اجرای این مقررات و حسن جریان امور کارخانه‌ها و مؤسسات صنعتی کشور و نگاهداری ماشین‌آلات به عهده اداره کل صنعت و معادن می‌باشد» نظارت را به عهده ارگان‌های دولتی می‌گذاشت ولی باین حال هیچ ضمانت اجرایی برای اجرای درست این قانون پیش‌بینی نشده بود. (سامانه قوانین مجلس شورای اسلامی؛ مجموعه قانون کار و قوانین بیمه‌های اجتماعی)

موارد تصویب شده در این قانون به دلیل عدم رسیدگی به آن و فقدان نهاد نظارتی، به‌آرامی فراموش شد. (کدی، ۱۳۹۰: ۱۸۰) طبعاً شرکت نفت ایران و انگلیس نیز به‌عنوان بزرگ‌ترین کارفرمای کشور این نظامنامه را اجرا نکرد. (فلور، ۱۴۰۱: ۱۴۶) به نوشته ساتن،

بخشنامه شرکت نفت ایران و انگلیس، اجرایی نبودن خیلی از موارد این قانون را به نقد کشید و یادآوری کرد که این شرکت نمی‌تواند رویه خود را برای مطابقت با قانون جدید اصلاح کند. بدون تردید این قانون در بسیاری از بخش‌های کشور به یک کاغذ پاره تبدیل شد؛ اما در هیچ جا بیشتر از مناطق نفتی خوزستان به این سرنوشت دچار نشد (ساتن، ۱۳۷۲: ۹۵).

کارگران صنعتی از جمله کارگران صنعت نفت از دوره رضاشاه بیمه داشتند (رهبری، ۱۴۰۱: ۱۴۱) در ۱۳۲۲/۸/۲۹ ش، به فرمان محمدرضا شاه پهلوی و امضای دکتر میلسپو، قانون بیمه کارگران دولتی و غیردولتی به تصویب رسید. مطابق این قانون، کارگران ملزم بودند که خود را نزد شرکت سهامی بیمه ایران یا شرکت بیمه داخلی دیگری که دولت مقتضی بداند، بیمه کنند و کارفرمایان نیز، موظف به حفظ و تأمین تندرستی بهداشت کارگران کرد. مطابق این قانون، مواردی همچون نقص یا ازکارافتادگی، فوت، دستمزد کارگران در صورت بیماری یا حوادث، بیماری و دستمزد معالجه و هزینه بیمارستان برای وضع حمل، مشمول بیمه می‌شدند. بنا بر ماده سوم این قانون، صاحبان بنگاه‌های اقتصادی، در صورت تخلف، علاوه بر هزینه و زیان، محکوم و موظف به پرداخت ۵ هزار تا ۵۰ هزار ریال جریمه بودند (ساکما، ۱۳۱۶-۲۴۰) از این قوانین می‌توان استدلال کرد که پیشرفت‌هایی در زمینه بهداشت محیط کار صورت گرفته بود؛ اما باین وجود، اسناد بسیاری پیرامون تخلفات کارفرمایان در حوزه بیمه کارگران شرکت ملی نفت ایران وجود دارند و یکی از موارد اعتراض کارگران صنعتی مناطق نفت‌خیز جنوب، بیمه و سایر امکانات بهداشتی و درمانی بود.

بیمارستان صنعت نفت نیز که ظاهراً برای کارگران و کارمندان نفت، تأسیس شده بود، گرچه از امکانات خوبی برخوردار و به گفته یوسف افتخاری، از حیث دوا و طبیب

رضایت‌بخش بود؛ اما عملاً برای معالجه و استراحت کارکنان انگلیسی استفاده می‌شد و تا کارگران به دم مرگ نمی‌رسیدند، در این بیمارستان بستری نمی‌شدند. (افتخاری، ۱۳۷۰: ۱۲۰) سازمان بهداری نیز با وجودی که برخلاف بیمارستان، علاوه بر پذیرش کارگران، خانواده‌های آن‌ها را نیز رایگان پذیرش می‌کرد، با کمترین هزینه اداره می‌شد و قادر به رفع نیازهای آن‌ها نبود. (شهینی، ۱۳۸۲: ۱۹۴)

شرکت نفت برای سوانح غیرمترقبه کارگران هیچ‌گونه کمکی برای کارگران پیش‌بینی نکرده بود و کارگرانی که در حین انجام کار آسیب می‌دیدند، بدون کوچک‌ترین کمکی از کار برکنار می‌گردیدند. (افتخاری، ۱۳۷۰: ۱۲۱) در عریضه‌ای به تاریخ ۱۳۲۹/۱۰/۳ از هاشم منصوری، وی در موقع کار دچار سوختگی دست و پای راست شده و تقاضای رسیدگی شرکت بیمه نسبت به وضع خود را کرده بود. کارگر مزبور برای تصدیق گفته‌های خود، شهود و مدارکی دال بر بروز حادثه در محل کار خود فراهم کرده بود؛ زیرا در کمتر مواردی اداره بیمه گفته‌های کارگران را پذیرفته و آنان را مورد حمایت قرار می‌داد. (موزه و مرکز اسناد صنعت نفت ایران، ۷۳۷۶۲)

همچنین اگر کارگران به دلیل تغذیه و مسکن نامناسب به بیماری‌های سخت دچار می‌شدند، شرکت نفت از درمان و پرداخت دستمزد تا پایان دوره درمان خودداری می‌کرد. (شهینی، ۱۳۸۲: ۱۹۴) به استناد عریضه نمایندگان کارگران نفت به دکتر مصدق و آیت‌الله کاشانی، مورخ ۱۳۳۱/۱/۲۸، شرکت نفت نسبت به بیمه و درمان کارگران مسلول بی‌توجهی کرده بود. به نوشته این نمایندگان، به خاطر اختلاف بین اداره بیمه و صندوق تعاون، حدود ۴۰ هزار نفر از کارگران صنعت نفت خوزستان آسیب دیدند. اداره بیمه بیماران محدودی را تحت معالجه قرارداد داده و مابقی را یا از کار اخراج کرده یا آن‌قدر در قرنطینه نگه داشته تا از بین بروند. این کارگران استدعا داشتند که به‌جای صدی ۶، صدی ۱۰ از حقوقشان کسر شود تا این بیماری ریشه‌کن گردد. (کمام، ۲-۱-۱۶۴-۱۳۷۶-۱-۱۰۶۳) مطابق نامه دیگری به دکتر مصدق، به تاریخ ۱۳۳۱/۵/۲۳، پیداست که تعدادی از کارکنان که به تشخیص پزشک شرکت ملی نفت مسلول شناخته شده بودند، پس از درمان، اجازه ادامه کار در شرکت نفت نداشتند.

مرخصی با حقوق، مرخصی استعلاجی و غرامت از کارافتادگی وجود نداشت. (فرمانفرمایان، ۱۳۷۷: ۲۱۵-۲۱۶) و بیمه تنها عاملی برای کسر از حقوق کارگران بود. کارگرانی که به خاطر دستمزد کم، به‌سختی گذران زندگی می‌کردند و از طرفی به خدمات درمانی نیاز داشتند، بخشی از حقوق خود را به خاطر دریافت خدمات بیمه از دست می‌دادند. در تلگراف

مطالبات رفاهی کارگران صنعت نفت ... (مریم بلندی و دیگران) ۴۷

کارگران اداره برق شرکت ملی نفت آغاچاری به مصدق در تاریخ ۱۳۳۲/۴/۱۳ ش، مواد ضد کارگری قانون بیمه‌های تأمین اجتماعی مورد اعتراض واقع شده بود. به استناد این عریضه، باوجود اینکه طبق مواد قانونی، صدی ۴ از حقوق کارگران جهت بیمه باید کسر گردد، صدی ۲۰ و صدی ۵۰ از حقوق کارگران عائله‌مند، مجرد، بیمار و بستری کسر شده و این کارگران درخواست اصلاح این مسئله با حضور نمایندگان خود را داشتند. (ساکما، ۰۰۸۸-۰۵۸۴۶۶-۲۳۰)

شرکت نفت دهه ۱۳۲۰-۱۳۳۲ ش، به افراد زیادی پس از سی سال کار، پاداش بازنشستگی می‌داد. در یک مورد، آشور عبدالنبی درازای ۳۲ سال کارگری، مبلغ ۷۷۰۰۴ ریال پاداش گرفت. (اخبار هفته، ۱۳۲۸: ۱۱) اما به‌طور کلی وضعیت بیمه هنوز نامشخص بود و سازوکار دقیقی برای بازنشستگی کارگران وجود نداشت. بیمه کارگران صنایع نفتی ایران، مانند سایر صنایع در حال شکل‌گیری بود و در سال‌های پس‌از آن نیز ادامه داشت.

۶. درخواست مسکن

شرکت تا سال ۱۳۲۰ ش. با ساخت ۱۵۵۲ خانه برای بیش از ۱۵۰۰۰ نیروی کار، عملکرد خود را بهبود بخشید. (فلور، ۱۳۷۲: ۱۶۳) با این حال، به دلیل توسعه عملیات نفتی و افزایش تعداد نیروی کار، شرکت نفت با مشکل سکونت به‌عنوان یکی از عمده‌ترین مشکلات رفاهی کارگران مواجه بود. (طرفی، ۱۳۸۳: ۲۴۲)

در طرح عمومی که در سال ۱۳۱۵ ش. بین وزارت دارایی و شرکت امضاء شده بود، شرکت نفت موظف بود که سالی یک میلیون لیره به مسکن کارکنان اختصاص دهد، اما خانه‌های ساخته‌شده به خارجیان داده شد. (فاتح، ۱۳۸۴: ۴۳۳) به نظر می‌رسد که تا سال ۱۳۲۰ ش. به کارکنان ثابت کمابیش خانه تعلق می‌گرفته است. حداقل شماره کارکنان با شماره خانه‌ها تقریباً برابری می‌کرد و وضعیت آن‌ها بسیار بهتر از کارگران دستمزد بگیر بود. از آنجاکه سطح دستمزدها مهم‌تر از طول خدمت بود، این شرایط به‌ویژه موجب رنجش کارگران با دستمزد پایین می‌شد.

وضعیت مسکن کارگران در سال‌های دهه ۲۰ ش. بسیار نامناسب بود. شرکت نفت ایران و انگلیس، کمترین میزان پول را صرف هزینه محله‌های کارگری ایرانی‌ها می‌کرد. برخلاف محله‌های هندی و خارجی نشین، چادر، کپر و آلونک‌های حصیری و خشتی کارگران ایرانی، فاقد آب آشامیدنی و امکانات بهداشتی بود. (شهینی، ۱۳۸۲: ۱۹۴) وضعیت مسکن کارگران،

کپرنشینی، بی‌خانمانی و عبور و مرور خارجیان به گونه‌ای نابهنجار می‌نمود که زنان جرئت خروج از منزل را نداشتند. اسماعیل جمالی، کارگر شستشو و تصفیه‌خانه شرکت نفت، ضمن عریضه به اداره رفاه منازل شرکت نفت، از عدم امنیت محل سکونت خود برای گذران زندگی همسر و دختران و نگرانی‌های خود در این زمینه شکوه و درخواست منزلی در حوالی بهمن‌شیر کرده بود. (موزه و مرکز اسناد صنعت نفت ایران، ۴۱۱۹۸)

در محله کارگران شین احمدآباد در آبادان، مردم در خانه‌های کپری و گلی زندگی می‌کردند. (شکی، ۱۳۲۴/۱۲/۱۷: ۱-۲) به نوشته یکی از کارگران ایرانی شرکت نفت:

«کارگران ایرانی خانه نداشتند و یک نمونه خانه‌هایی بود که ده فوت^۳ وسعت داشت. یک ده فوتی گلی را به سه نفر کارگر مجرد می‌دادند». (شهنی، ۱۳۸۲: ۱۹۴)

حمید، یکی از کارگران شرکت سهامی تصفیه ملی نفت ایران، در عریضه‌ای به تاریخ ۱۳۳۱/۴/۲۴، از کوچک بودن منزل مسکونی خود با توجه به عائله‌مندی و دوری از محل کار خود گلایه کرده است. (موزه و مرکز اسناد صنعت نفت ایران، ۱۸۱۹۸۸) به نوشته منوچهر فرمانفرمایان که خود از نزدیک شاهد شرایط کارگران نفت بوده است:

کارگران در محله مخروبه‌ای بهنام کاغذ آباد زندگی می‌کردند و از آب و برق، یخدان یا پنکه محروم بودند. در زمستان زمین به‌صورت یک دریاچه صاف درمی‌آمد. در شهر، عمق گل تا زانو می‌رسید و در طول جاده‌ها، کرجی‌های پارویی برای حمل و نقل در حرکت بودند. (فرمانفرمایان، ۱۳۷۷: ۲۱۵-۲۱۶)

به نوشته مصطفی فاتح، بهبود وضع کارگران نفت در سال‌های آخر شرکت در ایران مرهون خروج ارتش بیگانگان و پیوستن به حزب توده و اعتصاب ۲۳ تیر ۱۳۲۵ ش. بود که قدرتشان را برای گرفتن حق خود آشکار ساخت. شرکت نفت فهمید که ادامه رویه سابق مشکل شده و باید سریعاً تغییر رفتار داده و برنامه ساخت مسکن، خانه و سایر وسایل رفاه کارگران را شروع کند؛ (فاتح، ۱۳۸۴: ۲۸) اما ارائه خانه، بر اساس درجه یا رتبه شغلی، طول خدمت و میزان حقوق به آن‌ها انجام می‌گرفت. در دسته‌بندی لسانی از مناطق مسکونی شرکت نفت، در احمدآباد، پارک آریا و بهمن‌شیر، کارمندان فنی و دفتری طبقه دو و کارگران باسابقه و رتبه برتر در خانه‌های چهارطاقی و سه‌طاقی سکونت داشتند. (لسانی، ۱۳۵۷: ۲۹۰) کارگران مقاطعه‌کار و کم‌سابقه همواره مشکل خانه داشتند و شرکت به بهانه‌های مختلف از ارائه مسکن مناسب به آن‌ها ظفره می‌رفت. به استناد عریضه رجب احمدی، ۱۳۳۲/۵/۱۳، کارگر شرکت ملی نفت

مطالبات رفاهی کارگران صنعت نفت ... (مریم بلندی و دیگران) ۴۹

ایران به اداره کارگزینی، اداره رفاه کارگران داخلی پالایشگاه نفت، با عدم پوشش ۳ سال سابقه خدمت از سال ۱۳۱۹-۱۳۲۳، به استناد اینکه وی تنها ده سال سنوات از سال ۱۳۲۳-۱۳۳۲ دارد، از واگذاری منزل به وی خودداری کرده است. (موزه و مرکز اسناد صنعت نفت ایران، ۱۰۱۹۷۸)

۷. امور استخدامی

با ورود متفقین به ایران و شروع بیکاری فراگیر، هرروز بیش از پیش جویندگان کار از جای جای ایران به امید اشتغال در شرکت نفت ایران و انگلیس راهی خوزستان می شدند. با ازدیاد داوطلبان، کارگران شاغل، بیش از پیش برای ابقاء در شرکت تلاش می کردند. از این رو، عرایض زیادی پیرامون امور استخدامی، همچون پشیمانی از خروج از شرکت به شغل سابق و ابقا، بازگشت به کار پس از اخراج، ترفیع و ارتقای شغلی وجود دارند. از دیگر موارد عرایض استخدامی عبارتند از: استعفا نامه به دلیل دوری از خانواده و شرایط سخت شغلی (موزه و مرکز اسناد صنعت نفت ایران، ۱۷۰۸۱۶)، انتقال سابقه خدمت از پدر به فرزند (ساکما، ۲۴۰-۴۹۰۷۰).

کارگران خارجی اغلب در موقعیت‌های بالاتری نسبت به ایرانیان به کار گرفته می شدند؛ زیرا انگلیسی‌ها تمایل داشتند این صنعت را در کنترل انحصاری خود داشته باشند. کارمندان دفتری و عمومی، کارگران فنی، پیشخدمت‌ها و آشپزها عمدتاً هندی و پاکستانی بودند و کارهای غیر فنی اغلب به ایرانیان واگذار می شد. کارگران فنی ایرانی نیز زیر دست انگلیسی‌ها و هندی‌ها، فقط کارهایی از قبیل بنایی، نجاری و مشاغل ساده دیگری را آموزش می دیدند؛ شماری از ایرانیان نیز که انگلیسی بلد بودند به عنوان منشی و میرزا استخدام شدند. (شهنی، ۱۳۸۲: ۱۷۴). این امر عمدتاً منجر به تنش میان کارگران ایرانی می شد که خواستار شرایط کاری بهتر، دستمزدهای بالاتر و فرصت‌های بیشتر برای پیشرفت در شرکت بودند. بدین جهت، کارگران با توجه به مکفی نبودن حقوق کارهای فنی که در دست ایرانیان بود، با شرکت در کلاس‌های فنی و آموزشی، همواره سعی در کسب مهارت‌های بالاتر و متعاقباً ترفیع و ارتقای رتبه شغلی داشتند. (موزه و مرکز اسناد صنعت نفت ایران، ۹۹۱۵۲۰)

بر مبنای عرایض، گاهی ارتقای شغلی برای کارگران در دسرهای پیش‌بینی نشده‌ای داشت و حتی متضمن دریافت باج و رشوه بود. با توجه به عریضه یکی از کارگران به رئیس کل کار جنوب در تاریخ ۱۳۲۹/۱۰/۲۴، پس از پیگیری وضعیت بلاتکلیفی و درخواست ارتقای شغلی،

نه تنها مدد معاشی دریافت نکرده؛ بلکه از وی درخواست باج کرده بودند. (موزه و مرکز اسناد صنعت نفت ایران، ۱۸۴۷۶۸) همچنین در سندی به تاریخ ۱۳۳۰/۵/۲۴، یکی از کارگران شرکت نفت که مدت هفت سال دوره‌های آموزشی را گذرانده، نه تنها مزایای قانونی دریافت نکرده؛ بلکه به دلیل عدم توان پرداخت رشوه، از کار اخراج شده است. برگی دیگر از اسناد پرونده، حاکی از پاسخ اداره کل نفت و امتیازات و غرامت معادن در جواب عریضه وی بدین مضمون است:

«در حال حاضر به علت مضیقه مالی و عدم احتیاج به کارگر و کارمند جدید، شرکت ملی نفت ایران از هرگونه استخدام و تعهد جدید، ممنوع و معذور است!»

در فروردین ۱۳۳۰ در بندر معشور (ماهشهر) و آجاجاری که کارگران به جهت کسر ۳۵ تا ۴۰ درصدی از حقوق خود در اعتصاب کردند، با حکومت نظامی مواجه شده و بسیاری از کارگران به بهانه‌های عدیده اخراج شدند. (روزنامه بسوی آینده، ۱۳۳۱/۱/۱۱، شماره ۲۳۵: ۱ و ۴) هرچند شرکت نفت در توافقینامه‌ای برای خاتمه اعتصاب آجاجاری تعهداتی را پذیرفته بود؛ اما پس از چند روز مفاد قرارداد را رعایت نکرد و اقدام به اخراج هشتاد نفر از کارگران کرد. (ساتن، ۱۳۷۲: ۱۸۰) مطابق عریضه تعدادی از کارگران اخراجی شرکت نفت، برخلاف دستور وزارت کار مبنی بر عدم اخراج کارگران، این شرکت اقدام به نقض قانون کرده و کارگران را اخراج کرده است. (ساکما، ۰۰۰۱-۰۶۵۰۸۶-۳۱۰) در برخی از موارد، کارگران اخراجی به مراکز صنعتی دیگر منتقل می‌شدند. لهراسب دریابادی که مدت ۴ سال نماینده رسمی کارگران آبادان بوده، طی اعتصاب فروردین ماه، از کار اخراج و به دستور مهندس بازرگان به کارخانه چیت سازی منتقل شده بود. (کمام، ۱۷-۱۰۸-۱۱-۵-۲ و ۰۰۰۱-۰۰۵۷۲-۴۱) مطابق ماده ۳۲ قانون کار ۱۳۲۵ ش. کارگران حق اعتصاب نداشتند و در صورت بروز تخلف، کارفرما می‌توانست متخلفین را از کار معاف کرده و بجای آن‌ها کارگران را دیگر را به کار بگمارد.

در این اعتراضات، کارگران ارمنی نیز عریضی نوشتند. آرمن سیدتاقایان، کارگر قسمت اتوبوسرانی شرکت ملی نفت ایران آبادان، در دو عریضه به سپهبد زاهدی و محمدرضا شاه، درخواست ابقای خود با کسب رضایت مرتضی قلی خان بیات، مدیرعامل شرکت ملی نفت را داشت. به نوشته وی «پس از رسیدگی و اثبات عدم مجرمیت وی متأسفانه بر خلاف دستور نخست‌وزیر که بی‌گناهان در خدمت اولیه خود ابقاء شوند، وی را به کار برنگردانده‌اند». (موزه و مرکز اسناد صنعت نفت ایران، ۱۷۱۹۹۰) در گزارشی از سندیکای مستقل کارگران تصفیه

مطالبات رفاهی کارگران صنعت نفت ... (مریم بلندی و دیگران) ۵۱

نفت به دکتر مصدق، توطئه رئیس شهربانی جهت اخراج و جریمه و زندانی کارگران محرز است. (ساکما، ۰۰۸۸-۰۵۸۴۶۶-۰۲۳۰)

۸. اعتصابات، اهرم کارگران برای احقاق

حل نشدن مطالبات کارگران صنعتی، محدود بودن آزادی در روزهای جنگ، افزایش هزینه زندگی و نبودن قوانینی که حقوق آنها را حفظ کند، زمینه را برای فعالیت سیاسی کارگران فراهم کرد. از این رو، کارگران صنعت نفت، همسو با مردم گرسنه و توده عظیم بیکار، در بسیاری از نقاط دست به تظاهرات زده و بهبود شرایط کار و زندگی خود را مطالبه کردند. (کامبخش، ۱۳۶۰: ۱۴۴) یکی از اهرم‌های قدرت طبقه کارگر، اعتصاب بود. (بشیریه، ۱۳۷۴: ۱۳۱) این در حالی بود که در ماده ۴۷ نظامنامه کارخانجات و مؤسسات صنعتی، اعتصاب جرم شناخته می‌شد. (سامانه قوانین مجلس شورای اسلامی؛ مجموعه قانون کار و قوانین بیمه‌های اجتماعی) اما فقدان مراجع با صلاحیت برای رسیدگی به عرایض، آنان را برای شرکت در اعتصابات ترغیب می‌کرد. (افتخاری، ۱۳۷۰: ۱۱۸) یکی از فواید اعتصابات همین بود که اولیای کمپانی به ادارات دستور دادند که به عرایض کارگران رسیدگی کرده و رضایت خاطرشان را جمع کنند. (افتخاری، ۱۳۷۰: ۱۱۸)

افزایش فعالیت و قدرت حزب توده، توجه کارگران را به مسائل صنفی جلب کرد. اعضای حزب توده در سال ۱۳۲۳ ش. بیش از ۲۵۰۰۰ نفر بود که ۷۵٪ آن را کارگران و ۲٪ آن را دهقانان و بقیه را روشنفکران تشکیل می‌دادند. (حافظیان، ۱۳۸۰: ۴۸) در تابستان سال ۱۳۲۱ ش. رهبران نیروی کارگری تهران، جهت تشکیل شورای متحده مرکزی گرد هم آمدند. (ابراهامیان، ۱۳۷۷: ۴۲۸) شورای متحده کارگری، ایدئولوژی حزب توده را با اعتراضات معیشتی کارگران به گونه‌ای به هم آمیخت که کارگران عضو این شورا، ناخواسته نه عضو یک سندیکا، بلکه عضو یک جریان سیاسی می‌شدند و افکار حزب توده به آنان تحمیل می‌گشت. رهبران شورای متحده مرکزی از نارضایتی‌های کارگران استفاده کرده و مبارزات اقتصادی کارگران را با مبارزات سیاسی حزب توده توأم نمودند؛ به گونه‌ای که برای هیچ‌کس دو سازمان حزب توده و شورای متحده مرکزی از یکدیگر قابل تفکیک نبود. سیاست حزب توده چنان بود که عملاً افرادی را که با عقیده سیاسی حزب همگام نبودند، قادر به ورود به شورای متحده مرکزی نبوده و به همین علت، بسیاری از کارگران مخالف با عقاید شورا، از عضویت در سندیکاهای کارگری محروم شدند. (پروین، ۱۳۴۵: ۳۲-۳۴). هیئت عامله شورای متحده

مرکزی نیز منتخب حزب توده بود نه کارگران و به نوعی به طبقه کارگر تحمیل شده بود. (پروین، ۱۳۴۵: ۳۴) از این رو، اعضای هیئت مدیره اتحادیه‌های کارگران نفت بیانیه‌ای صادر و در آن ضمن انتقاد از وابستگی شورای متحده مرکزی اتحادیه‌های کارگران و زحمتکشان ایران به حزب توده، آن را یک سازمان منشعب از حزب توده اعلام کردند. آن‌ها عقیده داشتند اتحادیه‌های کارگری باید صرفاً فعالیت صنفی کنند و وارد مسائل سیاسی نشوند. به همین دلیل، کارکنان شرکت نفت ایران و انگلیس اتحادیه‌ای به نام «اتحادیه‌های کارگران نفت» تشکیل دادند (اسناد ملی، سری ن، ش ۱۴-۱۱۶۰۰۷ به نقل از: افتخاری، ۱۳۷۰: ۲۲۷)

با اقدامات شورای متحده، در سال ۱۳۲۵ ش. در آبادان و آغاچاری، یکی از بزرگ‌ترین اعتصابات کارگران نفت شکل گرفت. (لاجوردی، ۱۳۶۹: ۲۱۸) مهم‌تری انگیزه این اعتصاب، مسائل اقتصادی و رفاهی بوده است. (ساتن، ۱۳۷۲: ۱۷۸) ساتن در این باره می‌نویسد:

شرایط در مناطق نفتی خوب نبود، شرکت پس از جنگ، طرح جیره‌بندی مجانی خود را کنار گذاشت. به جای آن اندکی به دستمزدها اضافه کرد و کالاهای اساسی را با قیمت‌های کنترل‌شده، تدارک دید. چنین تغییراتی واکنش‌هایی را نیز در پی داشت. این واکنش‌ها در شرکت بیشتر بود، زیرا جنبش کارگری مستخدمین ایرانی شرکت در حال علنی شدن بود. (ساتن، ۱۳۷۲: ۱۷۶)

توزیع بهتر یخ و آب آشامیدنی، تعیین ۲۲ نفر ماما و دیگر خدمات بهداشتی همچون پیش‌بینی تحصیلات دارویی در منطقه از جمله شروط کارگران برای منطقه آغاچاری بود. (جوانشیر، ۱۳۵۹: ۳۳) با اعتصاب کارگران شرکت نفت جنوب و شمال و سایر کارخانجات، احمد قوام در اردیبهشت‌ماه سال ۱۳۲۵ ش. لایحه کار جدیدی را به اجرا گذاشت. کمیسیونی که مرکب از نمایندگان دولت، اتحادیه‌های کارگری و نمایندگان شرکت نفت ایران و انگلیس بود، به توافق رسیدند که حداقل دستمزد ۳۵ ریال در روز افزایش یابد، اضافه کار بر اساس قانون کار پرداخت شود، کارگران اخراجی دوباره به محل کار خود باز گردند و دستمزدهای دوران اعتصاب پرداخت شود. (نامه رهبر، شماره ۷۲۷، ۱۳۲۵/۳/۶، صص ۱ و ۵؛ ظفر، شماره ۲۶۵، ۱۳۲۵/۳/۵، ص ۱، جوانشیر، ۱۳۵۹، ص ۳۳) هرچند شرکت نفت بعداً از پرداخت دستمزد روزهای جمعه و ۳۰ روز مرخصی سالانه با استفاده از حقوق اداری خودداری کرد. (لاجوردی، ۱۳۶۹: ۲۲۷) همچنین مقرر شد که ساعات کار روزانه به هشت ساعت محدود شده و برای روزهای جمعه نیز حقوق پرداخت شده و ۶ روز تعطیلات سالانه تعیین شد. (آبراهامیان، ۱۳۷۷: ۴۳۴).

مطالبات رفاهی کارگران صنعت نفت ... (مریم بلندی و دیگران) ۵۳

اما پیامد اعتصاب کارگران پالایشگاه نفت آبادان در ۲۳ تیر ۱۳۲۵ ش. در خور توجه است؛ با این اعتصاب، شرکت نفت برای نخستین بار نفرت کارگران علیه خود را درک کرد و سعی کرد با افزایش امتیازات رفاهی، مانع از گسترش نارضایتی میان کارگران شود. (فاتح ۱۳۸۴: ۴۴۱) از این رو تسهیلات مربوط به مسکن و سایر موضوعات رفاهی را بهبود بخشید (ساتن، ۱۳۷۲: ۱۸۷).

مصطفی فاتح، کارمند پیشین شرکت نفت، مهم‌ترین نتایج این اعتصاب را تصویب قانون کار و قانون بیمه‌های اجتماعی، تعیین حداقل دستمزد دانست (فاتح، ۱۳۸۴: ۴۴۴) مطابق موارد ۱۴ و ۳۰ تصویب‌نامه کار مصوب ۱۳۲۵ ش. کارفرما حق تعطیلی کار و کارگران حق اعتصاب ندارند و در صورت اعتصاب نباید اقدام به اختلال نظم یا امنیت و جرح و تخریب کنند. در ماده ۳۳ نیز اعتصاب کارگران فقط به منظور گرفتن حق مجاز است آن‌هم به طرق مسالمت‌آمیز مذکور. این مواد به نوعی مجوز اعتصاب غیر خشونت‌آمیز را داده و حق اعتصاب به نوعی به رسمیت شناخته شد.

اغلب اعتصاب‌ها با حکومت نظامی دولت فروکش می‌کرد. اعتصاب ۱۳۳۰ ش. خوزستان، با اعلام دو ماه حکومت نظامی از سوی دولت خاتمه یافت و کارگران به کار خود بازگشتند. (متما، ۶۵-۲۹۷۵-۵) علت اصلی نارضایتی‌های ۱۳۳۰ ش. وضع مسکن و سرویس‌های حمل‌ونقل و انتخاب نماینده کارگران در شورای کارخانه بود. (ساتن، ۱۳۷۴: ۲۶۵)

اتحادیه مرکزی کارگران صنعت نفت گاهی بی‌انگیزه‌ای صادر و به اعتراضات کارگران جهت‌دهی می‌کرد. یکی از تلاش‌های اتحادیه کارگران تأکید بر این بود که اعتراضات باید در قالب قانون مطرح و به انجام برسند، بنابراین، کارگران را از تظاهرات بی‌موقع و خودسرانه منع کرده و از تفرقه‌افکنی «دشمنان ایران» جلوگیری می‌کرد. (متما، ۰-۵۱۰۳۸-۰) در اعتصابات طبقه کارگر، رهبران جنبش‌های کارگری بیشترین نقش را بازی می‌کردند (بشیریه، ۱۳۷۴: ۱۳۱) به گزارش یکی از بخش‌نامه‌های فوریتی واصله از ستاد ارتش شاهنشاهی در ۱۳۳۰ ش، کارگران در ۱۳۳۰/۲/۳ قصد تظاهرات و به آتش کشیدن مؤسسات شرکت نفت، مخازن و کارخانه‌ها را داشتند که با گزارش فرماندهی نیروی دریایی جنوب این اقدامات از قبل لو رفته بود. (مطالعات معاصر، شماره سند ۶۵-۲۹۷۵-۵)

برخی از عرایض اتحادیه‌های کارگری، نشان از تحریک کارگران توسط کارکنان انگلیسی دارد. به نوشته «هیئت اتحادیه کارگران و رانندگان شرکت نفت شیراز» خطاب به احمد قوام (نخست‌وزیر وقت) در سال ۱۳۲۵ ش، اعضای انگلیسی شرکت نفت برای برهم زدن کنترل

اتحادیه‌ها روی کارگران، پیوسته به کارگران فشار وارد کرده و به هر بهانه‌ای آن‌ها را اخراج یا عصبانی می‌کنند. (ساکما، ۰۰۰۱ و ۰۰۰۲-۰۴۰۳۴۹-۳۱۰) سندیکای مستقل کارگران مهندس پالایشگاه آبادان در ۱۳۳۲ ش، گزارشی از فعالیت دولت‌های بیگانه به دکتر مصدق داده مبنی بر این که در پالایشگاه با اخراج و جریمه‌های سنگین قصد دارند کارگران را بشورانند. به استدلال سندیکا، هدف این ایادی این است که زمینه را برای بازگشت مجدد دولت متبوعشان فراهم سازند. (ساکما، ۰۰۱۴-۰۵۸۴۶۶-۲۳۰) همچنین در گزارش دیگری از دبیر سندیکای کارگران حمل و نقل شرکت ملی نفت آبادان، توطئه‌ای به دستور دکتر فلاح، سرهنگ وهابی و سرهنگ دولتشاهی، رئیس شهربانی در سال ۱۳۳۲ ش. در شرف انجام بوده است. به دستور دکتر فلاح، کارگران یکی پس از دیگری اخراج، جریمه و زندانی می‌شدند و اداره کار نیز مطیع آن‌هاست. به استناد این سند آن‌ها قصد عصبانی کردن کارگران را داشتند تا از رفراندوم جلوگیری کنند. (ساکما، ۰۰۱۴-۰۵۸۴۶۶-۲۳۰)

۹. نتیجه گیری

ظهور طبقه کارگر صنعتی و نقش آفرینی آن در مسائل سیاسی باعث شد که گروه‌ها و جریان‌های دولتی و احزاب سیاسی سعی کنند این گروه‌ها را به خود جلب کنند. به همین دلیل وضعیت رفاهی این کارگران، به‌عنوان مهم‌ترین خواسته این طبقه مورد توجه قرار گرفت. از عرایض کارگران صنعت نفت پیداست که مؤلفه‌های رفاهی مورد انتظار آن‌ها مواردی از قبیل ترفیع پایه شامل استخدام، مسکن، بیمه، افزایش حقوق و سایر امکانات رفاهی بوده است و آن‌ها سعی کردند با برپایی اتحادیه‌ها و اعتصاب به این خواسته‌ها دست پیدا کنند.

در مواردی آن‌ها توانستند خواسته‌های خود را به دولت و شرکت نفت تحمیل کنند، اما به دلیل ضعف سازمان‌های کارگری، عدم حمایت دولت مرکزی از کارگران و سوءاستفاده احزاب از کارگران، نتوانستند تغییر بنیادینی در مناسبات کارگری ایجاد کنند.

آن‌ها توانستند قانون کار را در سال ۱۳۲۵ ش. به تصویب برسانند، اما این قانون ضمانت اجرایی نداشت و بیشتر موارد آن در عمل اجرا نشد. تا پیش از طرح قانون کار، میزان دستمزد کارگران را هیچ قانون، تورم و ساعت کاری تعیین نمی‌کرد؛ بلکه به تشخیص کارفرما معین می‌شد و هر چه بود به سود خود شرکت بود. از این رو، کارگران آسیب‌دیده از بحران حاصل از حضور متفقین و تبعیض ملیتی کارفرمایان، جذب اتحادیه‌های کارگری شدند.

مطالبات رفاهی کارگران صنعت نفت ... (مریم بلندی و دیگران) ۵۵

کارگران صنعت نفت در نهایت به گونه‌های مختلف اعتراضات و اعتصابات و نوشتن عرایض، به بخشی از حقوق و خواسته‌های خود دست‌یافته‌اند همچنین از کارگرانی که عضویتی در سندیکاها نداشتند، عرایض بسیاری به‌جامانده است. آن‌ها به‌رغم متحمل شدن سرکوب و از دست دادن بسیاری از امکانات خود، تسلیم اجحاف کارفرمایان خود نشدند و به توافقاتی با شرکت رسیدند که شرایطشان را بهبود بخشید.

پی‌نوشت‌ها

۱. بندر معشور همان ماهشهر کنونی است.
۲. احتمالاً منظور فایراستیشن، ایستگاه آتش‌نشانی شرکت نفت است.
۳. معادل ۳۰۴۸ متر؛ هر فوت معادل ۰.۳۰۴۸ متر است.

کتاب‌نامه

کتب فارسی

- آبراهامیان، پرواند (۱۳۷۷)، *ایران بین دو انقلاب*، ترجمه: احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتحی، تهران: نی.
- احسانی، کاوه (۱۳۹۸)، *محیط مصنوع و شکل‌گیری طبقه کارگری صنعتی؛ تاریخ اجتماعی کار در صنعت نفت ایران (۱۲۸۷/۱۹۴۱-۱۳۲۰ ش)*، ترجمه: مارال لطیفی، تهران: شیرازه کتاب.
- افتخاری، یوسف (۱۳۷۰)، *خاطرات دوران سپری شده؛ خاطرات و اسناد یوسف افتخاری، ۱۳۲۶ - ۱۲۹۹*، به کوشش: کاوه بیات و مجید تفرشی، تهران: فردوس.
- بشیریه، حسن، (۱۳۷۴)، *جامعه‌شناسی سیاسی؛ نقش نیروهای اجتماعی در زندگی سیاسی، تهران: نی.*
- بیانیه هیئت مدیره اتحادیه‌های کارگران نفت، بهمن ۱۳۲۵، وزارت کشور، استانداری ششم، شماره ۱۱۴۷، پیوست یک برگ، تاریخ ۱۳۲۵/۱۱/۰۹ از اسناد ملی، سری ن، ش ۱۴-۱۱۶۰۰۷.
- بهرام یگانگی، اسفندیار (۱۴۰۰)، *تحولات پولی و مالی ایران از ۱۸۷۵ تا ۱۹۳۲*، ترجمه احمد میدری، تهران: *دنیای اقتصاد*.
- جوانشیر، ف.م (۱۳۵۹)، *قیام ۲۳ تیر؛ گوشه‌ای از مبارزات کارگران نفت خوزستان*، تهران: حزب توده.
- حافظیان، فاطمه (۱۳۸۰)، *تشکل‌های کارگری و کارفرمایی در ایران*، تهران: اندیشه برتر.
- رهبری، صفورا (۱۴۰۱)، *آقایان علیه آقایان*، تهران: خوب.
- ساتن، ال (۱۳۷۲)، *نفت ایران*، ترجمه: رضا رئیس طوسی، تهران: صابرین.

۵۶ تحقیقات تاریخ اقتصادی ایران، سال ۱۳، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۳

صابری، شیدا و کریم سلیمانی (۱۳۹۶)، *معرکه نفت: مروری بر واکنش‌های عمومی در بستر نهضت ملی، تهران: نگارستان اندیشه.*

طرفی، عباس (۱۳۸۳)، *مدیران صنعت نفت ایران، جلد اول، تهران: عباس طرفی.*

عباسی شهنی، دانش (۱۳۸۲)، *تاریخ مسجد سلیمان (تاریخ تحولات صنعت نفت)، تهران: هیرمند.*

فاتح، مصطفی (۱۳۸۴)، *۵۰ سال نفت ایران، تهران: علم.*

فرمانفرمایان، منوچهر (۱۳۷۷)، *خون و نفت، ترجمه: مهدی حقیقت‌خواه، تهران: فقتوس.*

فلور، ویلم (۱۳۷۱)، *اتحادیه‌های کارگری و قانون کار در ایران، ترجمه: ابوالقاسم سری، تهران: توس.*

فلور، ویلم (۱۴۰۱)، *طبقه کارگران و صنعت در ایران (۱۳۲۰-۱۲۲۹)، ترجمه: رضا آذین، تهران: خزه.*

کامبخش، عبدالصمد (۱۳۶۰)، *شده‌ای درباره تاریخ جنبش کارگری ایران: سوسیال دموکراسی انقلابی، حزب کمونیست ایران، حزب توده ایران، بی‌جا: حزب توده ایران.*

کدی، نیکی (۱۳۹۰)، *ریشه‌های انقلاب ایران، ترجمه: عبدالرحیم گواهی، تهران: علم.*

لاجوردی، حبیب (۱۳۶۹)، *اتحادیه‌های کارگری و خودکامگی در ایران، ترجمه: ضیاء صدقی، تهران: نشر نو.*

لسانی، ابوالفضل (۱۳۵۷)، *طلای سیاه یا بلای ایران، تهران: امیرکبیر.*

لهستانی زاده، عبدالعلی (۱۳۹۴)، *جامعه‌شناسی آبادان، تهران: گیان مهر.*

اسناد

کدام (مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی)، ۰۱-۱۹۰۲۲۱-۰۰۰۰۸

کدام (مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی)، ۱۶-۲۵۲-۱۱-۶-۲۸۰

کدام (مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی)، ۱۰۶۳-۱-۱۳۷۶-۱۶۴-۱-۲

ساکما (سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران)، ۲۴۰-۸۴۲۱۶

ساکما (سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران)، ۲۴۰-۴۹۰۷۰

ساکما (سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران)، ۳۱۰-۰۶۵۰۸۶-۰۰۰۱

ساکما (سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران)، ۲۳۰-۰۵۸۴۶۶-۰۰۸۸

ساکما (سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران)، ۲۳۰-۰۵۸۴۶۶-۰۰۱۴

ساکما (سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران)، ۲۳۰-۰۵۸۴۶۶-۰۰۱۸

ساکما (سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران)، ۳۱۰-۰۴۰۳۴۹-۰۰۰۲ و ۰۰۰۱

متما (اسناد مؤسسه مطالعات معاصر ایران)، ۵-۲۹۷۵-۶۵

متما (اسناد مؤسسه مطالعات معاصر ایران)، ۰-۵۱۰۳۸-۰

موزه و مرکز اسناد صنعت نفت ایران، ۱۷۰۹۰۱

موزه و مرکز اسناد صنعت نفت ایران، ۱۸۱۹۶۸

مطالبات رفاهی کارگران صنعت نفت ... (مریم بلندی و دیگران) ۵۷

موزه و مرکز اسناد صنعت نفت ایران، ۱۸۱۹۸۸

موزه و مرکز اسناد صنعت نفت ایران، ۷۳۷۶۲

موزه و مرکز اسناد صنعت نفت ایران، ۴۱۱۹۸

موزه و مرکز اسناد صنعت نفت ایران، ۱۰۱۹۷۸

مقالات

پروین، محمد (۱۳۴۵)، «شورای متحده مرکزی و کارگران ایران»، مسائل ایران، شماره ۳۹، (۳۶-۳۲)
ططری، علی (۱۳۸۸)، «بررسی جایگاه عریضه در پژوهش‌های اسنادی»، پیام بهارستان، سال دوم، شماره ۴، (۴۶۵-۴۷۶)

شوهانی، سیاوش (۱۳۸۹)، «عرایض، رهیافتی به تاریخ فرودستان» (بررسی اسناد و عرایض مجلس شورای ملی)، گنجینه اسناد، دوره ۲، شماره ۳ (پیاپی ۷۹)، (۷۸-۴۲)
شیرین‌کام، فریدون (۱۳۹۳)، «کالبدشکافی کمیسیون عرایض در جامعه ایران»، اسناد بهارستان، شماره ۴، (۱۴۲-۱۲۹)

محمدی، محمدحسین (۱۳۹۰)، «بررسی و تحلیل نحوه نگرش و مطالبات مردمی از مجلس شورای ملی در دوره پهلوی اول»، اسناد بهارستان، (۳۶۲-۳۴۱)

روزنامه‌ها و مجلات

اخبار هفته، ۱۳۲۸/۰۶/۱۱، شماره ۱۴۷.

بسوی آینده، ۱۳۳۱/۰۱/۱۱، شماره ۲۳۵.

ظفر، ۱۳۲۵/۰۳/۰۵، شماره ۲۶۵.

نامه رهبر، شماره، ۱۳۲۴/۱۲/۱۷، شماره ۶۶۷.

نامه رهبر، ۱۳۲۵/۰۳/۰۶، شماره ۷۲۷.

سایت‌های رایانه‌ای

سامانه قوانین مجلس شورای اسلامی؛ مجموعه قانون کار و قوانین بیمه‌های اجتماعی، به کوشش کاظم ایروانی، تهران: سیروس، بی تا؛ <https://qavanin.ir/Law/PrintText/164494>